

Niçin ileri gittiler?

İskender
Öksüz

Niçin ileri gittiler?

İskender Öksüz

Düşünce hayatımdan “Niçin geri kaldık?” sorusu hiç çıkmadı. Bu soru bir kitabıma da başlık oldu. Eh, seksen yıllık bir ömür. “Düşünce” kısmını 15 yaşımdan başlatırsam 65 yıldır aynı soru: Niçin? Bu soruyu sormamın da niçini belli? Ne yaparız da Türkiye için bu soruyu gereksiz hâle getiririz?

Maalesef bu ülkü hâlâ gerçekleşmiş değil. Türkiye Yüzyılı, Almanya (Fransa, ABD, ... siz ekleyin) bizi kısıkanıyor, uçuyoruz, aya sert iniş yapacağız falan ama kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla sıralamasında hâlâ OECD ortalamasını yakalayamadık. Hukukun üstünlüğü, mutluluk, güven, PISA... Kilit indekslerde de bir sıçramamız yok. Tersine, bu sonuncularda son on yıldır geri geri gidiyoruz.

Sorumluyu bırakın sorunu bulun

Bu iktidarın kabahati mi? Gayet tabii iktidarın sorumluluğudur. Ama bundan önceki iktidarların da sorumluluğudur. Doğru soru, “*Kimin kabahati?*” sorusu değil. Bunun doğru soru olmadığı kalite çalışmalarında şu sloganla belirtilir: *Sorumluyu değil sorunu bulun.*

Sorunu bulmak için uğraşan birçok bilim adamımız, düşünürümüz oldu. Benim ilk aklıma gelenler, *Garplılaşmanın Neresindeyiz*’in Mümtaz Turhan’ından, *Yollar Ayrılırken*’in Timur Kuran’ına, *Yenilgiden Sonra*’nın Ayşe Zarakol’una niceleri. Arada daha düzinelerce var. Daha öncesi de var, sonrası da olacak. Onlara borçluyuz. Fakat biz hâlâ “gelişmekte olan”ız. Rahmetli hocam Oktay Sinanoğlu, öfkeyle, ‘geri kalmış’ın İngilizcesi “underdeveloped” tamlamasını alır, onun doğrusu “developing under”dır derdi, eliyle de işaret ederek. Birinci ve ikincinin kelime kelime tercümesi “aşağı gelişmiş” ve “aşağıya (doğru) gelişen”dir.

Bu öfkenin doğru tarafı da var. Tom Friedman’ın Leksus ve Zeytin Ağacı’ndaki tespitidir: Siyasetçiler yönetimlerindeki geri kalmış ülkelere propaganda yaparken bugünü kendi geçmişleriyle karşılaştırır: “Anneannenizin çamaşır makinesi var mıydı?” Hâlbuki doğru kıyas, dünyadaki diğer ülkelerle karşılaştırmaktır. Kişi başı gayri safi yurtiçi hasılda ülkeler arasında kaçınıcı sıradayız. On yıl, yirmi yıl, otuz yıl önce kaçınıcı sıradaydık şimdi neredeyiz? Son şu kadar yılda bu sıralamada ilerledik mi, geriledik mi? Bakınız, Euronews’ten alınan bu haber 28 Ekim 2025 tarihli: “*Endeks verilerine göre Türkiye, son on yılda Hukukun Üstünlüğü Endeksi’nde ciddi bir gerileme yaşadı. 2015 yılında 80. sırada bulunan Türkiye, her yıl gösterdiği düşüş eğilimi ile 38 sıra kaybederek 2025’te 118. sıraya kadar geriledi.*”

Büyüme bir kültürmüş

Aşağı doğru gelişen ülke! Acaba RTÜK, Oktay Sinanoğlu sağ olsaydı hakkında halkın moralini bozmaktan kovuşturma başlatır mıydı? Euronews ise kapsama alanının dışında.

Bu düşünceler, 2025 Nobel Ekonomi Ödülü’nün ilanından sonra aklımdan geçti. Ödül konuları çok ilgi çekici. Bol bol ekonometri, yani sayı kullanıyorlar ama merkezde daha ziyade sosyal psikoloji var. Yani maddî konular değil, kültürün kalkınmaya etkisi. Yani zihniyet. Ödülü alanların çalışmalarını ayrı ayrı ele almak lazım. Özellikle ekonomi tarihçisi Joel Mokyr, tam da benim soruma cevap aramış. Ters tarafından, “Batı” için, “*Niçin ileri gittik?*” diye soruluyor. 2016 tarihli kitabının başlığı şöyle: *A Culture of Growth: The Origins of the Modern Economy ~ Büyüme Kültürü: Çağdaş Ekonominin Kökenleri*. Bu başka bir yazının konusu.

Şimdi işaret etmek istediğim konu şöyle: Büyüme kültürü! Ekonominin kökeninde bu varmış! İşte bu

fikirler son on yılların hâkim görüşü. Eskiden bize ne anlatırlardı: Kültürü alt yapı belirler. Alt yapı kavramı ekonomiye yakın... Üretim araçlarının mülkiyeti kimde? Sonra kaç ton kömür çıkarıyor ve kaç ton çelik üretiyoruz...

Üretim araçları beyinlerdir

Şimdi bunların hemen hemen tam tersini konuşuyoruz. Kalkınmayı, büyümeyi belirleyen kültürmüş. Üst yapı meğer alt yapıyı tayin ediyormuş. Bir elli yıl kadar önce böyle şeyler söylemek bazı çevrelerce küfür kabul edilebilirdi. Kültür ve ekonomi kelimelerinin yan yana gelmesi bile bir tuhaftı. Sonra her şey ters döndü. Dünyanın en büyük firmaları, Microsoft, Facebook (Meta), Amazon... Kaç ton kömür veya çelik çıkarıyor veya kullanıyor? Bir başka soru: Bunlar zengin babaların veya Rothschild, Rockefeller falan gibi büyük zenginlerin kurduğu şirketler mi? Hayır. Bunlar merdiven altında, garajlarda ama yepyeni fikirlerle yaratılmış yepyeni girişimlerdi.

Yıllar önce Financial Times'ta bir soru vardı: Bu en büyüklerde üretim araçları nedir, üretim araçlarının sahipleri kimler? Cevap şöyleydi: Her sabah üretim araçlarını insanlar iki omuzlarının arasında işe getiriyor ve mesai bitiminde yine iki omuzlarının arasında evlerine götürüyor. Bu ifade bile eski kaldı. Şimdi bazı günler evden çıkmıyorlar.

Starlink gibi Tesla gibi yeniliklerle büyüyen Musk'ın teşebbüslerinin bile ham maddesi çelikten ziyade beyindeki gri maddedir.

Farkında mısınız? Bir zamanlar baş problemimiz endüstrileşmektir. Şimdi bu kavramı pek duymuyoruz. Endüstri, bugün zenginlerin fakir ülkelere ihraç edip kurtulmaya çalıştığı bir meta.